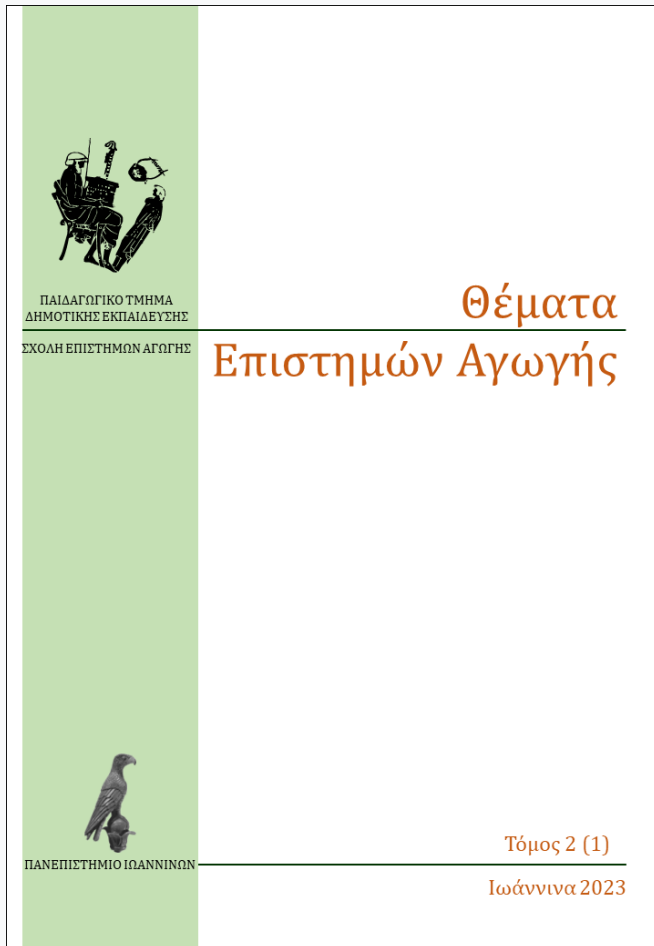

Θέματα Επιστημών Αγωγής

Τόμ. 2, Αρ. 1 (2023)

Η συμβολή του ελληνικού παραδοσιακού χορού στην κινητική και κοινωνική ανάπτυξη παιδιών προσχολικής ηλικίας

Ιωάννης Λίτος, Χαρίλαος Ζάραγκας, Θεοχάρης Ράπτης, Φωτεινή Βενετσάνου

doi: [10.12681/thea.30715](https://doi.org/10.12681/thea.30715)

Βιβλιογραφική αναφορά:

Λίτος Ι., Ζάραγκας Χ., Ράπτης Θ., & Βενετσάνου Φ. (2023). Η συμβολή του ελληνικού παραδοσιακού χορού στην κινητική και κοινωνική ανάπτυξη παιδιών προσχολικής ηλικίας. *Θέματα Επιστημών Αγωγής*, 2(1), 39–55. <https://doi.org/10.12681/thea.30715>

Η συμβολή του ελληνικού παραδοσιακού χορού στην κινητική και κοινωνική ανάπτυξη παιδιών προσχολικής ηλικίας

Ιωάννης Λίτος¹, Χαρίλαος Ζάραγκας², Θεοχάρης Ράπτης², Φωτεινή Βενετσάνου³
gianlitos@uom.edu.gr, hzaragas@uoi.gr, chraptis@uoi.gr, fvenetsanou@phed.uoa.gr

¹ Τμήμα Μουσικής Τέχνης & Επιστήμης, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας

² Παιδαγωγικό Τμήμα Νηπιαγωγών, Πανεπιστήμιο Ιωάννινων

³ Σχολή Επιστήμης Φυσικής Αγωγής & Αθλητισμού, Εθνικό & Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Περίληψη. Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι η μελέτη της συμβολής του Ελληνικού Παραδοσιακού Χορού (ΕΠΧ) στην καλλιέργεια κινητικών και κοινωνικών δεξιοτήτων στο χώρο του νηπιαγωγείου. Στην έρευνα συμμετείχαν 38 παιδιά (18 αγόρια, 20 κορίτσια) προσχολικής ηλικίας (ΜΟ=66±12 μήνες), τα οποία ταξινομήθηκαν στην πειραματική ομάδα (ΠΟ, $n=19$) και στην ομάδα ελέγχου (ΟΕ, $n=19$). Η ΠΟ παρακολούθησε το πρόγραμμα ΕΠΧ διάρκειας 10 εβδομάδων και συχνότητας δύο διδακτικών ωρών εβδομαδιαίως, ενώ η ΟΕ το καθημερινό πρόγραμμα του νηπιαγωγείου. Οι κινητικές και κοινωνικές δεξιότητες των συμμετεχόντων αξιολογήθηκαν πριν και μετά την εφαρμογή του προγράμματος με τη χρήση του Motoriktest für vier- bis sechsjährige Kinder και της Κλίμακας Αξιολόγησης της Κοινωνικής Συμπεριφοράς, αντίστοιχα. Από τα αποτελέσματα προέκυψε πως στις αρχικές μετρήσεις της Π.Ο. και της Ο.Ε. δεν παρατηρήθηκε στατιστικά σημαντική διαφορά μεταξύ των δύο ομάδων. Παρατηρήθηκαν, όμως, στις κινητικές δεξιότητες στατιστικά σημαντικές διαφορές μεταξύ αρχικής και τελικής μέτρησης στην ΠΟ και μεταξύ τελικών μετρήσεων της ΠΟ με την ΟΕ, ενώ στις κοινωνικές δεξιότητες, παρόλο που στην τελική μέτρηση παρουσιάστηκε διαφορά μεταξύ της ΠΟ και της ΟΕ, αυτή δεν ήταν στατιστικά σημαντική. Συμπερασματικά, ο ΕΠΧ δύναται να συμβάλει σημαντικά στη βελτίωση κινητικών δεξιοτήτων στο νηπιαγωγείο ενώ αναδεικνύεται και η δυνατότητά του να ενισχύσει περαιτέρω τις κοινωνικές δεξιότητες των νηπίων.

Λέξεις κλειδιά: Ελληνικός παραδοσιακός χορός, κινητική ανάπτυξη, κοινωνική ανάπτυξη, προσχολική ηλικία

Εισαγωγή

Ο Ελληνικός Παραδοσιακός Χορός (ΕΠΧ) αποτελεί μια μορφή λαϊκής δημιουργίας όπου μέσω της κίνησης, της μουσικής και του λόγου, δομημένων ως μια αδιαίρετη ενότητα, επιτρέπει, δια της χορευτικής πράξης, να εκφράζονται τα βιώματα, οι εμπειρίες και τα συναισθήματα μιας συγκεκριμένης κοινότητας ανθρώπων ενώ, ως προϊόν και διαδικασία (Cowan, 1991 · Παπακώστας, 2013), αναδεικνύει μια σειρά από κοινωνικές, ηθικές και αισθητικές αξίες, πεποιθήσεις και κανόνες ενός ιδιαίτερου πολιτισμικού περιβάλλοντος (Γκαρτζονίκα-Κώτσικα, 2016 · Haselbach, 2018 · Λίτος & Ζάραγκας, 2020 · Λυκεσάς κ. συν., 2004 · Πραντζίδης, 2004 · Zaragas et al., 2018). Στην παραδοσιακή κοινωνία, μουσική - κίνηση - παιχνίδι αποτελούσαν τις πρώτες απόπειρες μύησης των παιδιών στον ΕΠΧ. Παρακολουθώντας και μιμούμενα τους ενήλικες, τα παιδιά εισάγονταν στην χορευτική πράξη μέσα από τα παιχνιδιοτραγούδια, τον περιπτωσιακό και παιγνιώδη χορό ή με τη συμμετοχή τους σε ιδιωτικές και δημόσιες εκδηλώσεις που εμπειρείχαν χορό, είτε πιασμένα στο τέλος του χορευτικού κύκλου είτε αναλαμβάνοντας ρόλους, όπου απαιτούνταν, κατά την επιτέλεση ενός εθίμου ή δρώμενου (Γκαρτζονίκα-Κώτσικα, 2016 · Πραντζίδης, 2004). Σήμερα, ο ΕΠΧ προσφέρεται ευκαιριακά μέσα από ελεγχόμενες στιγμές εκπαίδευσης είτε στο χώρο του

σχολείου είτε με τη συμμετοχή των παιδιών σε πολιτιστικούς συλλόγους (Λίτος & Ζάραγκας, 2020).

Ωστόσο, η Savrami (2012), παρατηρεί ότι ο χορός δεν αποτελεί ενεργό μέλος του Αναλυτικού Προγράμματος Σπουδών του σχολείου καθώς δεν εμφανίζεται ως αυτόνομο γνωστικό αντικείμενο αλλά προσφέρεται, στο ευρύτερο πλαίσιο της διαθεματικής προσέγγισης της γνώσης (Ματσαγγούρας, 2012), μέσα από άλλους τομείς των τεχνών και της κίνησης (μουσική, εικαστικά, φυσική αγωγή). Ειδικότερα για τον ΕΠΧ, οι Λίτος και Ζάραγκας (2020) υπογραμμίζουν πως αποτελεί συνηθισμένο φαινόμενο αυτός να παραγκωνίζεται όχι μόνο από τους μαθητές, που προτιμούν μια πιο δημοφιλή δραστηριότητα με εντονότερα κινητικά χαρακτηριστικά, αλλά και από τους ίδιους τους εκπαιδευτικούς (Λίτος & Ζάραγκας, 2020). Ενδεικτικά είναι τα πρόσφατα αποτελέσματα έρευνας των Παπαθανασίου κ. συν. (2020) που δηλώνουν πως οι μαθητές αισθάνονται ευχάριστα με τον εαυτό τους που συμμετέχει σε μαθήματα ΕΠΧ σε ποσοστό μόλις 6% ενώ, παράλληλα, δε βρίσκουν τίποτα δημιουργικό στον Ε.Π.Χ. (0%). Παράλληλα, συνηθίζεται η διδακτική προσέγγιση του ΕΠΧ να εστιάζει περισσότερο σε μορφολογικά και τεχνικά χαρακτηριστικά, και λιγότερο σε κοινωνικο-πολιτισμικά, μουσικά ή λαογραφικά. Ως αποτέλεσμα αυτού, η επαφή με τη χορευτική πράξη τείνει να είναι αποσπασματική και μονοδιάστατη ενώ, συνάμα, παραβλέπεται η ανθρωπιστική και ανθρωπολογική προοπτική και δυναμική του ΕΠΧ (Αγαλιανού, 2021 · Γκαρτζονίκα-Κώτσικα, 2016 · Δανιά κ. συν., 2017 · Λίτος & Ζάραγκας, 2020 · Λουτζάκη, 2004). Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η βεβιασμένη εκμάθηση συγκεκριμένων ΕΠΧ από παιδιά προσχολικής και σχολικής ηλικίας για την παρουσίασή τους σε σχολικές εκδηλώσεις, εθνικές γιορτές και επετείους (Βενετσάνου & Λεβέντης, 2010 · Παυλίδου & Στύλου, 2006).

Ως αντίβαρο των παραπάνω, παρατηρείται μια σημαντική ερευνητική προσπάθεια να προσεγγιστεί ο ΕΠΧ με τρόπους περισσότερο οικείους και προσιτούς για τα παιδιά, μέσα από τη δημιουργία ενός εκπαιδευτικού πλαισίου που θα εξασφαλίσει την αβίαστη και ηθελημένη συμμετοχή τους και θα προάγει μια σειρά γνωστικών, κοινωνικών, ψυχοσυναισθηματικών και κινητικών δεξιοτήτων όπως και ορισμένων ικανοτήτων, απαραίτητων για την ανταπόκριση τους σε διάφορες πτυχές της σύγχρονης ζωής (Argiriadou et al., 2018 · Λυκεσάς κ.α., 2013 · Marouli et al., 2021 · Masadis et al., 2019 · Παυλίδου & Στύλου, 2006 · Venetsanou & Kambas, 2004 · Zaragas et al., 2018 · Ζάραγκας & Λίτος, 2018). Επί παραδείγματι, η έρευνα των Φούντζουλα και συνεργατών του (2021) καταδεικνύει την ικανότητα του ΕΠΧ να αναπτύξει τις δεξιότητες της κριτικής σκέψης σε μαθητές ενώ η Σακελλαρίου (2020), μελετώντας τον ΕΠΧ στο νηπιαγωγείο υπό το πρίσμα της πολυτροπικότητας και της μετασχηματιστικής μάθησης σημείωσε τη δυναμική του ΕΠΧ στην προώθηση του διαλόγου, του κλίματος εμπιστοσύνης, της ασφάλειας και της εξασφάλισης συνθηκών ελεύθερης έκφρασης, εμπιστοσύνης, αμοιβαιότητας, αλληλεξάρτησης και συνεργασίας.

Από τις σημαντικότερες ερευνητικές προσπάθειες διακρίνονται η μελέτη της κινητικής και κοινωνικής ανάπτυξης των παιδιών μέσα από την επαφή με τον ΕΠΧ. Ως κινητική ανάπτυξη των παιδιών νοείται η προοδευτική, διαδοχική και συνεχιζόμενη μεταβολή της κινητικής συμπεριφοράς που πραγματοποιείται καθώς και οι διαδικασίες με τους παράγοντες που επηρεάζουν και πραγματοποιούν τις αλλαγές αυτές (Gallahue, 2002 · Ramachandran, 2012 · Τσαπακίδου κ. συν., 2013 · Τζέτζης & Λόλα, 2015) ενώ η κοινωνική ανάπτυξη των παιδιών στοχεύει στη μετάδοση βασικών στοιχείων της κοινωνικής συμβίωσης (αξίες, πρότυπα συμπεριφοράς, γνώση της κοινωνίας) και στη δημιουργία και διατήρηση υγιών σχέσεων με άλλους, ώστε να αποκτήσουν τα παιδιά την ικανότητα να προσαρμόζονται και να απαντούν κάθε φορά κατάλληλα στις απαιτήσεις της κοινωνίας (Νόβα-Καλτσούνη, 2010 · Χατζηχρήστου, 2011 · Ζαχοπούλου & Κούλη, 2017). Η επίδραση του ΕΠΧ στην κινητική ανάπτυξη παιδιών προσχολικής ηλικίας έχει μελετηθεί από τους Venetsanou και Kamba (2004), οι οποίοι δίνοντας έμφαση σε χορευτικές δραστηριότητες που συνεισφέρουν στην ανάπτυξη

συντονιστικών κινήσεων (κιναισθητική διαφοροποίηση, ικανότητα ισορροπίας, προσανατολισμό στο χώρο, ρυθμική ικανότητα και ανταπόκριση), βρήκαν ότι ένα πρόγραμμα εισαγωγής στους ΕΠΧ για παιδιά προσχολικής ηλικίας μπορεί να βελτιώσει την κινητική επιδεξιότητα του παιδιού. Από την άλλη, η επίδραση ενός προγράμματος ΕΠΧ στην ανάπτυξη των ψυχοκινητικών δεξιοτήτων της κιναισθησίας και της δυναμικής ισορροπίας σε μαθητές δημοτικού αποτέλεσε το σκοπό της έρευνας των Argiriadou και συνεργατών της (2018). Τα αποτελέσματα της έρευνας τους έδειξαν ότι, σε πρόγραμμα 12 εβδομάδων με 17 (6 αγόρια και 9 κορίτσια) συμμετέχοντες από 6 έως 10 ετών και συχνότητας μία φορά τη βδομάδα για 90 λεπτά, υπήρξε στατιστικά σημαντική διαφορά στη βελτίωση της κιναισθησίας και της δυναμικής ισορροπίας των παιδιών που συμμετείχαν στο πρόγραμμα.

Η μελέτη για την επίδραση του ΕΠΧ στην κοινωνική ανάπτυξη των παιδιών έχει εστιάσει το ενδιαφέρον της περισσότερο στη σχολική παρά στην προσχολική ηλικία. Η έρευνα των Masadis και συνεργατών του (2019), μελετάει την επίδραση ενός διαθεματικού παρεμβατικού προγράμματος ΕΠΧ στην ανάπτυξη κοινωνικών δεξιοτήτων των συμμετεχόντων μέσα από την ομαδοσυνεργατική μέθοδο διδασκαλίας, συγκριτικά με το φύλο. Το δείγμα της έρευνας αποτέλεσαν 206 μαθητές δημοτικού σχολείου, χωρισμένο στην πειραματική και στην ομάδα ελέγχου, με διάρκεια δύο μηνών (16 συναντήσεις, 2 για κάθε βδομάδα). Τα αποτελέσματα της έρευνας έδειξαν πως υπήρξε σημαντική μείωση της ακατάλληλης και επιθετικής κοινωνικής συμπεριφοράς και αύξηση των τρόπων αποδοχής στην πειραματική ομάδα. Από την άλλη, η πρόσφατη έρευνα των Marouli και συνεργατών της (2021) καταδεικνύει την επίδραση ενός προγράμματος ΕΠΧ στις κοινωνικές δεξιότητες παιδιών που βρίσκονται στο φάσμα του αυτισμού. Στα οκτώ παιδιά της έρευνας, που χωρίστηκαν τυχαία και ισόποσα στην πειραματική και στην ομάδα ελέγχου, παρατηρήθηκε, μέσα από την εφαρμογή ενός παρεμβατικού προγράμματος διάρκειας οκτώ εβδομάδων, η βελτίωση επιμέρους κοινωνικών δεξιοτήτων της πειραματικής ομάδας. Τέλος, αξίζει να αναφερθεί η ποσοτική έρευνα του Biber (2016) που αναλύει την επίδραση ενός προγράμματος παραδοσιακών χορών στην κινητική και κοινωνική ανάπτυξη παιδιών προσχολικής ηλικίας. Οι 40 μαθητές της έρευνας χωρίστηκαν τυχαία και ισόποσα στην πειραματική και στην ομάδα ελέγχου όπου η πειραματική ομάδα παρακολούθησε σε διάστημα δύο μηνών για 32 ώρες το παρεμβατικό πρόγραμμα παραδοσιακών χορών ενώ η ομάδα ελέγχου το καθημερινό πρόγραμμα του σχολείου. Τα αποτελέσματα της έρευνας φανερώνουν τη θετική επίδραση του προγράμματος στην κινητική και κοινωνική ανάπτυξη της πειραματικής ομάδας καθώς παρατηρήθηκε στατιστικά σημαντική διαφορά με την ομάδα ελέγχου.

Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω, η παρούσα εργασία έρχεται να προστεθεί στις συγκεκριμένες προσπάθειες και να αναδείξει τη δυνατότητα του ΕΠΧ να επιδράσει στην κινητική και κοινωνική ανάπτυξη παιδιών προσχολικής ηλικίας. Η επίτευξη, άλλωστε, των προαναφερθέντων στόχων δύναται να συμβάλει στη διαμόρφωση της προσωπικότητας του παιδιού και στην ανακάλυψη των ορίων και των δυνατοτήτων του μέσα από την παροχή κατάλληλα διαμορφωμένων εμπειριών, όπως προβλέπει και η φοίτηση του παιδιού στο χώρο του νηπιαγωγείου (Υπ. Απόφαση 21072β/Γ2 ` Ι.Ε.Π., 2014).

Μεθοδολογία της έρευνας

Σκοπό της παρούσας εργασίας αποτέλεσε η μελέτη της επίδρασης ενός παρεμβατικού προγράμματος ΕΠΧ στην καλλιέργεια και ενίσχυση των κινητικών και κοινωνικών δεξιοτήτων παιδιών προσχολικής ηλικίας. Δείγμα της έρευνας αποτέλεσαν 38 μαθητές (N= 18 αγόρια και 20 κορίτσια) που φοιτούσαν σε δημόσιο νηπιαγωγείο του νομού Ιωαννίνων (Πίνακας 1). Το ηλικιακό εύρος των παιδιών κυμαίνονταν από 54 έως 78 μήνες, τουτέστιν 4½ έως 6½ ετών. Το δείγμα χωρίστηκε σε τρεις ηλικιακές ομάδες: τα νήπια από 54 έως 60 μηνών

αποτελούσαν την πρώτη ηλικιακή ομάδα, από 61 έως 66 μηνών τη δεύτερη ηλικιακή ομάδα και από 67 έως 78 μηνών την τρίτη ηλικιακή ομάδα (Πίνακας 1). Το σχολείο και οι μαθητές επιλέχθηκαν από τη μέθοδο της μη τυχαίας σκόπιμης δειγματοληψίας (Ισαρη & Πουρκός, 2015· Taherdoost, 2016) ενώ διασφαλίστηκε η ανωνυμία των μαθητών και η δυνατότητα αποχώρησής τους οποιαδήποτε στιγμή το επιθυμούσαν.

Πίνακας 1. Συχνότητες και ποσοστά ανά φύλο και ηλικία του δειγματος

Φύλο	Συχνότητα	Ποσοστό %
Κορίτσια	20	52.6
Αγόρια	18	47.4
Σύνολο	38	100.0
Ηλικιακό εύρος	Συχνότητα	Ποσοστό %
54 έως 60 μηνών	4	10.5
61 έως 66 μηνών	14	36.8
67 έως 78 μηνών	20	52.6
Σύνολο	38	100.0

Υποθέσεις εργασίας

1. Αναμένεται ότι η πειραματική ομάδα θα βελτιώσει το βαθμό απόδοσης των κινητικών της δεξιοτήτων.
2. Αναμένεται ότι η πειραματική ομάδα θα ενδυναμώσει τις κοινωνικές της δεξιότητες.
3. Αναμένεται ότι θα υπάρξει σχέση μεταξύ του βαθμού απόδοσης των κινητικών δεξιοτήτων με τις κοινωνικές δεξιότητες.

Εργαλεία μέτρησης και διαδικασία μετρήσεων

Τα εργαλεία μέτρησης που χρησιμοποιήθηκαν στην παρούσα έρευνα προκειμένου να εξεταστούν οι υποθέσεις εργασίας είναι:

1. Το εργαλείο μέτρησης της επίδοσης των κινητικών δεξιοτήτων MOT 4-6 των Zimmer και Volkamer (1987).
2. Η κλίμακα αξιολόγησης της κοινωνικής συμπεριφοράς της Zimmer (2007).

Για τη μέτρηση των κινητικών δεξιοτήτων και τη διάγνωση του κινητικού και αναπτυξιακού επιπέδου των νηπίων χρησιμοποιήθηκε η συστοιχία κινητικών δοκιμασιών MOT 4-6 (Motoriktest für vier-bis sechsjährige Kinder) των Zimmer και Volkamer (1987). Το συγκεκριμένο εργαλείο αποτελεί, διεθνώς, ένα έγκυρο, αξιόπιστο και αντικειμενικό εργαλείο μέτρησης της κινητικής ανάπτυξης των παιδιών ηλικίας 4 έως 6 ετών που αξιολογεί την ευκινησία και τον οπτικοκινητικό συντονισμό, τη δυναμική ισορροπία, την ταχύτητα αντίδρασης και κίνησης, τον κινητικό έλεγχο, την αλτική ικανότητα, την ισορροπία και το χειρισμό αντικειμένου. Η εγκυρότητα του περιεχομένου και η φαινομενολογική εγκυρότητα του ερευνητικού εργαλείου έχουν σταθμιστεί από αρκετούς ερευνητές στον ελληνικό επιστημονικό χώρο της προσχολικής ηλικίας, όπου το ίδιο τεστ χορηγήθηκε με την ίδια ακριβώς διαδικασία (Kambas et al., 2012· Ζάραγκας, 2013, 2016). Η καταλληλότητα της δέσμης για την προσχολική ηλικία έγκειται στην παιδαγωγική προσέγγιση του εργαλείου (Kambas et al., 2012) καθώς «περιλαμβάνει κυρίως παιχνίδια και κινητικές δοκιμασίες, που ανταποκρίνονται στα ενδιαφέροντα των νεαρότερων παιδιών και που συνοπολογίζουν τις ανάγκες τους, αφήνοντας περιθώρια για εναλλακτική κινητική εκτέλεση». (Zimmer 2007, σελ. 104). Σύμφωνα με τους κατασκευαστές (Zimmer & Volkamer, 1987), η συστοιχία περιλαμβάνει 18 δοκιμασίες (η πρώτη λειτουργεί ως μέσο εξοικείωσης των παιδιών με το εργαλείο και δεν

συμπεριλαμβάνεται στις τελικές μετρήσεις) όπου βαθμολογείται ατομικά η απόδοση σε κάθε δοκιμασία με 2 η μέγιστη (το παιδί τα κατάφερε), η μέτρια με 1 (το παιδί δεν τα κατάφερε απόλυτα), και η ελάχιστη με 0 (το παιδί δεν τα κατάφερε) μονάδες ενώ, η συνολική βαθμολογία για όλες τις δοκιμασίες κυμαίνεται από 0 έως 34 και κατατάσσεται σε πέντε κατηγορίες: πολύ καλό, καλό, κανονικό, κάτω του κανονικού και εμφανείς κινητικές δυσκολίες. Οι δοκιμασίες επιλέχθηκαν με βάση τόσο το περιεχόμενό τους (ευκινησία, οπτικοκινητικός συντονισμός, μετακίνηση στο χώρο κ.τ.λ.) όσο και με βάση πρακτικά κριτήρια (γρήγορη και απλή διεξαγωγή, εύκολα υλικά).

Για τη μέτρηση των κοινωνικών δεξιοτήτων στο δείγμα της έρευνας χρησιμοποιήθηκε ο κατάλογος αξιολόγησης της κοινωνικής συμπεριφοράς της Zimmer (2007). Το συγκεκριμένο εργαλείο, αποτελεί ένα εύχρηστο μέσο μέτρησης της κοινωνικής συμπεριφοράς των παιδιών. Ειδικότερα, περιλαμβάνει 11 ερωτήσεις σχετικά με την αντιμετώπιση του αποχωρισμού από τους γονείς, τη σύναψη σχέσεων με ενήλικες, τον προσανατολισμό προς τον ενήλικα, την προσαρμογή στην ομάδα, την επαφή με άλλα παιδιά, την κυρίαρχη συμπεριφορά, την ενσωμάτωση σε ομάδα, την παροχή βοήθειας σε τρίτους, την αντιμετώπιση διενέξεων, την επίλυση διαφορών και τήρηση κανόνων (Zimmer, 2007). Η καταγραφή των παραπάνω 11 κοινωνικών δεξιοτήτων γίνεται με τη συμπλήρωση του αντίστοιχου πρωτόκολλου πάνω σε μια πεντάβαθμη κλίμακα Likert (καθόλου, λίγο, αρκετά, πολύ, πάρα πολύ). Το σκορ του κάθε παιδιού αποτελεί το άθροισμα μεταξύ των τιμών 11 (ελάχιστο όριο: πολύ μικρή κοινωνική συμπεριφορά) και 55 (μέγιστο όριο: πολύ καλή κοινωνική συμπεριφορά) (Ζάραγκας, 2016). Στον ελληνικό ερευνητικό χώρο, το συγκεκριμένο εργαλείο έχει χρησιμοποιηθεί μόνο από τον Ζάραγκα (2016).

Η υλοποίηση του προγράμματος έγινε σε δημόσιο νηπιαγωγείο του νομού Ιωαννίνων το 2019, κατά τη διάρκεια λειτουργίας του ολοήμερου νηπιαγωγείου, και διήρκεσε 2,5 μήνες (10 εβδομάδες). Χρησιμοποιήθηκαν μόνο κλειστοί χώροι του νηπιαγωγείου ώστε να εξασφαλιστούν σταθερές συνθήκες διεξαγωγής της έρευνας. Για την αντικειμενική, έγκυρη και αξιόπιστη μέτρηση του δείγματος, τηρήθηκαν αυστηρά οι οδηγίες και κανόνες των παραπάνω εργαλείων μέτρησης. Για την κινητική ανάπτυξη, με τη βοήθεια ενός πιστοποιημένου εκπαιδευτή και έμπειρου χρήστη της συστοιχίας, προετοιμάστηκε ο χώρος διεξαγωγής και επιλέχθηκαν τα κατάλληλα υλικά (στεφάνια και κώνοι άθλησης, κορδέλες ρυθμικής, μπάλες, τούβλα στήριξης) που θα πλαισιώναν τις δοκιμασίες. Σε κάθε δοκιμασία δίνονταν σε κάθε παιδί οδηγίες εκτέλεσης ενώ η επίδοση καταγραφόταν σε ειδικό έντυπο. Η αρχική μέτρηση πραγματοποιήθηκε στην πρώτη συνάντηση που έγινε με τα παιδιά ενώ η τελική μέτρηση στην τελευταία συνάντηση και περιλάμβαναν την καταγραφή της επίδοσης των παιδιών στις 18 δοκιμασίες. Μετά την αρχική μέτρηση με το MOT 4-6 τα παιδιά χωρίστηκαν ισόποσα, στην πειραματική ομάδα ($n=19$) και στην ομάδα ελέγχου ($n=19$), όπου η πρώτη παρακολούθησε το παρεμβατικό πρόγραμμα ενώ η δεύτερη το τυπικό εβδομαδιαίο πρόγραμμα του νηπιαγωγείου. Δόθηκε αρκετός χρόνος στα παιδιά, πριν από την αρχική και τελική μέτρηση, για να εξοικειωθούν με τα υλικά που χρησιμοποιήθηκαν στο συγκεκριμένο εργαλείο. Αναφορικά με τη μέτρηση των κοινωνικών δεξιοτήτων, χορηγήθηκε, προς συμπλήρωση, στις δύο νηπιαγωγούς του σχολείου, που ήταν υπεύθυνες για την ομάδα όλων των παιδιών, έντυπα της κλίμακας αξιολόγησης της κοινωνικής συμπεριφοράς. Προκειμένου να διαπιστωθεί η αξιοπιστία, η αντικειμενικότητα και η εγκυρότητα τόσο των νηπιαγωγών όσο και του ερωτηματολογίου, ζητήθηκε στην αρχική μέτρηση να συμπληρωθούν δύο φορές τα ερωτηματολόγια για κάθε μαθητή με διαφορά πέντε ημερών, κάτι το οποίο δεν έγινε στην τελική μέτρηση.

Το περιεχόμενο του παρεμβατικού προγράμματος

Η πρώτη και τελευταία εβδομάδα των συναντήσεων χρησιμοποιήθηκαν για να ολοκληρωθούν οι μετρήσεις του ΜΟΤ 4-6 ενώ, παράλληλα, πραγματοποιήθηκε παιχνίδι γνωριμίας την πρώτη εβδομάδα και την τελευταία εβδομάδα συζήτηση γύρω από τις εμπειρίες που αποκόμισαν τα παιδιά από το πρόγραμμα, τις εντυπώσεις και τις σκέψεις τους για τον ΕΠΧ.

Η δεύτερη και η τρίτη εβδομάδα είχε ως στόχο τα παιδιά να διευρύνουν το κινητικό τους ρεπερτόριο, να αναπτύξουν τη ρυθμική τους ικανότητα, να ελεγχθεί η ανταπόκριση τους σε μουσικά και κινητικά ερεθίσματα, να ανακαλύψουν το σώμα τους και να το εναρμονιστούν με το χώρο, ενώ καταβλήθηκε κάθε δυνατή προσπάθεια ώστε να δοθεί χώρος στα παιδιά να εκφραστούν ελεύθερα και δημιουργικά. Για το σκοπό αυτό επινοήθηκαν και προσαρμόστηκαν, από υπάρχον υλικό (Βενετσάνου & Λεβέντης, 2010· Γκαρτζονίκα-Κώτσικα, 2016· Καρφής & Ζιάκα, 2009· Zimmer, 2007), παιγνιώδεις ψυχοκινητικές και μουσικοκινητικές δραστηριότητες που θα επέτρεπαν, αργότερα, στα παιδιά να ανταποκριθούν ευκολότερα σε επιμέρους αντιληπτικές και ρυθμοκινητικές έννοιες που συναντώνται στη χορευτική πράξη (διατήρηση κυκλικού χορευτικού σχήματος, αμφιπλευρικότητα).

Η τέταρτη και πέμπτη εβδομάδα έφερε τους μαθητές σε γνωριμία με επιμέρους στοιχεία της ελληνικής λαϊκής παράδοσης. Μέσα από παιγνιώδεις και δημιουργικές μορφές μάθησης, τα παιδιά πειραματίστηκαν με παραδοσιακά ρυθμικά σχήματα και μελωδίες, γνώρισαν λαϊκά παραδοσιακά όργανα και ορισμένα ήθη και έθιμα από περιοχές της Ελλάδας ενώ αξιοποιήθηκαν λαχνίσματα, παιχνίδια και παιχνιδοτράγουδα της λαϊκής παράδοσης.

Την έκτη έως και την ένατη εβδομάδα πραγματοποιήθηκε η διδασκαλία συγκεκριμένων ΕΠΧ. Στο πλαίσιο της παιδαγωγικής αξιοποίησης των ΕΠΧ, επιλέχθηκαν, από τη μια, χοροί των οποίων η μορφή και το περιεχόμενο ενέχει μέσα της το παιγνιώδες στοιχείο και, από την άλλη, χοροί οι οποίοι, στο πλαίσιο της διαθεματικής και παιγνιώδους προσέγγισης της γνώσης, μπόρεσαν να προσαρμοστούν δημιουργικά στις ανάγκες και ικανότητες της ομάδας (βλ. Λίτος, 2022). Ειδικότερα, οι χοροί *Ζερβόδεξος Κρήτης*, *Καμάρες Τήλου*, *Ικαριώτικο Τάγκα* και από τη Θράκη ο *Λαΐσιος*, η *Χασαπιά*, με το παραδοσιακό τραγούδι *Ο Χασάπης*, και ο χορός *Ήρθε κόρη η άνοιξη* αποτέλεσαν τους ΕΠΧ του παρεμβατικού προγράμματος οι οποίοι, ως επί το πλείστο, δεν έχουν αξιοποιηθεί σε προηγούμενα παρεμβατικά προγράμματα (βλ. Λίτος & Ζάραγκας, 2020).

Όρια και προϋποθέσεις της έρευνας

Η παρούσα έρευνα εστιάζει το ενδιαφέρον της στην κινητική και κοινωνική και ανάπτυξη παιδιών προσχολικής ηλικίας μέσα στο χώρο του νηπιαγωγείου. Απαραίτητη προϋπόθεση για τη διεξαγωγή της έρευνας αποτέλεσε η έγκαιρη ενημέρωση των αρμόδιων αρχών, των νηπιαγωγών, των γονέων αλλά και των ίδιων των παιδιών για το σκοπό της έρευνας ενώ λήφθηκε και η απαραίτητη άδεια για την εκπόνηση της. Μια σειρά από παράγοντες όπως το φύλο, το κοινωνικοοικονομικό υπόβαθρο της οικογένειας, το μορφωτικό επίπεδο των γονέων, καθώς και η ενασχόληση των παιδιών με χορευτικές δραστηριότητες στον ελεύθερο τους χρόνο δε λήφθηκαν καθόλου υπόψιν κατά το σχεδιασμό και τη διεξαγωγή της έρευνας. Επιπλέον, σημαντικός περιορισμός στην παρούσα έρευνα αποτέλεσε η ώρα διεξαγωγής της έρευνας του ΕΠΧ που έγινε κατά τη διάρκεια του ολοήμερου νηπιαγωγείου, 15:00 με 16:30, όπως και το μικρό σε μέγεθος δείγμα 38 νηπίων που συμμετείχαν από ένα συγκεκριμένο νηπιαγωγείο. Επομένως, παρόλο που υπάρχει η δυνατότητα χαρτογράφησης της επικρατούσας τάσης, η παρούσα έρευνα αδυνατεί να αποδώσει γενικεύσεις, καθώς υστερεί εξωτερικής εγκυρότητας. Τέλος, η συμπλήρωση της κλίμακας αξιολόγησης της κοινωνικής συμπεριφοράς από τις νηπιαγωγούς του σχολείου, ως τα άτομα που έρχονται σε καθημερινή

επαφή με τα παιδιά, τα παρατηρούν και μπορούν αξιόπιστα να εκφράσουν αντικειμενικά συμπεράσματα για τις ενέργειες τους, αποστραφίζει την οπτική συμπεριφορών που εκδηλώνονται εκτός νηπιαγωγείου αλλά θέτει και την εύλογη προϋπόθεση της εμπιστοσύνης εκ μέρους της ερευνητικής ομάδας.

Ανάλυση δεδομένων

Η στατιστική ανάλυση των δεδομένων έγινε με τον έλεγχο του δείκτη εσωτερικής συνοχής Cronbach's alpha, το συντελεστή συσχέτισης Pearson (r) για την αξιοπιστία των νηπιαγωγών, τη μέθοδο της περιγραφικής στατιστικής, της ανάλυσης διακύμανσης (ANOVA) για επαναλαμβανόμενες μετρήσεις, ενώ πραγματοποιήθηκε ανάλυση παλινδρόμησης για τις τελικές μετρήσεις με γραφήματα διασποράς για την διαπίστωση του βαθμού σχέσης μεταξύ των μεταβλητών της έρευνας.

Αποτελέσματα

Αξιοπιστία των εργαλείων

Προκειμένου να διερευνηθούν οι υποθέσεις εργασίας, οι μετρήσεις ομαδοποιήθηκαν για κάθε δοκιμασία του MOT 4-6 και για κάθε ερώτηση του ερωτηματολογίου της κοινωνικής συμπεριφοράς και ελέγχθηκαν οι αντίστοιχες υποκλίμακες για κάθε υπόθεση εργασίας. Οι κλίμακες αυτές χρειάζεται να εξεταστούν ως προς την πληρότητα των κριτηρίων αξιοπιστίας της έρευνας. Προκειμένου να αποδειχτεί η αξιοπιστία εσωτερικής συνοχής (internal consistency), αναπτύχθηκε, σε κάθε κλίμακα, ο δείκτης εσωτερικής συνοχής Cronbach's alpha. Σύμφωνα με τους Ουζούνη και Κανακάκη (2011, σελ. 234-235): «η αξιοπιστία εσωτερικής συνοχής τόσο σε μια υποκλίμακα, όσο και σε ολόκληρη κλίμακα εκτιμάται με το συντελεστή Cronbach's alpha που δείχνει την ομοιογένεια μιας κλίμακας... Όσο μεγαλύτερη είναι η τιμή του συντελεστή Cronbach's alpha τόσο μεγαλύτερη είναι η αξιοπιστία εσωτερικής συνοχής». Για να θεωρηθεί αποδεκτή η τιμή του Cronbach's alpha θα πρέπει να είναι μεγαλύτερη του 0.6 (>0.6). Στην παρούσα έρευνα (Πίνακας 2), η πρώτη κλίμακα (κινητικών δεξιοτήτων), που αφορά την πρώτη υπόθεση εργασίας, στο σύνολο 17 δοκιμασιών παρουσίασε δείκτη Cronbach alpha >0.66 φανερώνοντας τον αποδεκτό βαθμό εσωτερικής συνέπειας του test. Η δεύτερη κλίμακα (κοινωνικής συμπεριφοράς) που αφορά τη δεύτερη υπόθεση εργασίας, στο σύνολο 11 ερωτήσεων παρουσίασε δείκτη Cronbach's Alpha >0.92 φανερώνοντας τον ισχυρό βαθμό εσωτερικής συνέπειας του ερωτηματολογίου.

Επιπλέον, όπως αναφέρθηκε, για να ελεγχθεί κατά πόσο οι νηπιαγωγοί γνωρίζουν τους μαθητές τους και είναι σε θέση να απαντήσουν με συνέπεια και να συμμετάσχουν στην ερευνητική διαδικασία, τους χορηγήθηκε προς συμπλήρωση το ερωτηματολόγιο κοινωνικής συμπεριφοράς (Zimmer, 2007) για κάθε μαθητή δύο φορές με διαφορά πέντε ημερών. Η συνέπεια μιας μέτρησης, που έχει γίνει σε δύο χρονικές στιγμές (test/retest reliability – επαναληπτικών μετρήσεων), αξιολογήθηκε με το συντελεστή συσχέτισης του Pearson (r), (Howitt & Cramer, 2010). Ο βαθμός συσχέτισης των απαντήσεων των νηπιαγωγών στο ερωτηματολόγιο της κοινωνικής ανάπτυξης για τα παιδιά μεταξύ των δύο μετρήσεων βρέθηκε 0.97 ($n=38$, p διπλή κατεύθυνση=.001) γεγονός που επιβεβαιώνει την ύπαρξη ακρίβειας μεταξύ των πρώτων και δεύτερων απαντήσεων (Πίνακας 3).

Πίνακας 2. Δείκτες Cronbach Α των κλιμάκων για κινητικές δεξιότητες και την κοινωνική συμπεριφορά

Κλίμακες	Cronbach's alpha	Cronbach's Alpha Based on Standardized Items	N of Items
Κινητικές δεξιότητες	.66	.63	17
Κοινωνική συμπεριφορά	.92	.93	11

Πίνακας 3. Βαθμός συσχέτισης των απαντήσεων πρώτης και δεύτερης μέτρησης στο ερωτηματολόγιο της κοινωνικής συμπεριφοράς

Φύλο	Descriptive Statistics		
	M.O.	T.A.	n
Κοινωνικά_ Δευτέρα	28.11	10.38	38
Κοινωνικά_ Παρασκευή	28.24	9.71	38
Correlations			
Κοινωνικά_ Δευτέρα		Κοινωνικά_ Δευτέρα	Κοινωνικά_ Παρασκευή
	Pearson Correlation	1	.976**
	Sig. (2-tailed)		.000
	N	38	38
Κοινωνικά_ Παρασκευή		Κοινωνικά_ Δευτέρα	Κοινωνικά_ Παρασκευή
	Pearson Correlation	.976**	1
	Sig. (2-tailed)	.000	
	N	38	38

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Περιγραφική στατιστική

Στον Πίνακα 4 παρουσιάζονται τα αποτελέσματα της περιγραφικής στατιστικής (Μέσος Όρος [M.O.], Τυπική Απόκλιση [T.A.], Πλήθος του δείγματος [n]) για τις αρχικές και τελικές μετρήσεις των ερωτηματολογίων της αυτοεκτίμησης και της κοινωνικής συμπεριφοράς της Zimmer (2007) καθώς και του MOT 4-6 των Zimmer και Volkamer (1987) ανά ομάδα (Ελέγχου-Πειραματική).

Πίνακας 4. Αποτελέσματα περιγραφικής στατιστικής ανάλυσης

Κλίμακες	Πείραμα_Ελεγχος	M.O.	T.A.	n
MOT_Αρχικά	Έλεγχος	25.79	1.71	19
	Πειραματική	25.84	1.95	19
	Σύνολο	25.82	1.81	38
MOT_Τελικό	Έλεγχος	26.47	2.45	19
	Πειραματική	31.16	1.30	19
	Σύνολο	28.82	3.06	38
Κοινωνικά_Αρχικά	Έλεγχος	28.11	10.53	19
	Πειραματική	28.37	9.11	19
	Σύνολο	28.24	9.71	38
Κοινωνικά_Τελικό	Έλεγχος	28.68	9.44	19
	Πειραματική	33.32	8.28	19
	Σύνολο	31.00	9.07	38

Παρατηρούμε ότι στο ερωτηματολόγιο της αυτοεκτίμησης οι μέσοι όροι των ομάδων ($N = 38$) στην αρχική μέτρηση ήταν για την ομάδα ελέγχου 24,63 και στην πειραματική 25,37 με τυπική απόκλιση 8,92 και 8,84 αντίστοιχα, ενώ οι μέσοι όροι των ομάδων ($N = 38$) στην τελική μέτρηση ήταν για την ομάδα ελέγχου 24,95 και στην πειραματική 28,58 με τυπική απόκλιση 8,88 και 7,47 αντίστοιχα. Στο ερωτηματολόγιο της κοινωνικής συμπεριφοράς οι μέσοι όροι των ομάδων ($N = 38$) στην αρχική μέτρηση ήταν για την ομάδα ελέγχου ($n=19$) 28,11 και στην πειραματική ($n=19$) 28,37 με τυπική απόκλιση 10,53 και 9,11 αντίστοιχα, ενώ οι μέσοι όροι των ομάδων ($N = 38$) στην τελική μέτρηση ήταν για την ομάδα ελέγχου 24,95 και στην πειραματική 28,58 με τυπική απόκλιση 8,88 και 7,47 αντίστοιχα. Τέλος, στο MOT 4-6 οι μέσοι όροι των ομάδων ($N = 38$) στην αρχική μέτρηση ήταν για την ομάδα ελέγχου ($n=19$) 25,79 και στην πειραματική ($n=19$) 25,84 με τυπική απόκλιση 1,71 και 1,95 αντίστοιχα, ενώ οι μέσοι όροι των ομάδων ($N = 38$) στην τελική μέτρηση ήταν για την ομάδα ελέγχου 26,47 και στην πειραματική 31,16 με τυπική απόκλιση 2,45 και 1,30 αντίστοιχα.

Αποτελέσματα για την κινητική ανάπτυξη

Οι Πίνακες 5 και 6 παρουσιάζουν τις μετρήσεις σύμφωνα με τις προβλεπόμενες κατηγοριοποιήσεις που διαμόρφωσαν οι κατασκευαστές (Zimmer & Volkamer, 1987). Ο Πίνακας 5 παρουσιάζει αναλυτικά τα σκορ των παιδιών στο MOT 4-6 σε σχέση με την ομάδα που ανήκαν (Ελέγχου - Πειραματική) και τη μέτρηση (Τελική - Αρχική) ενώ ο Πίνακας 6 συγκεντρώνει τις επιδόσεις των παιδιών στο MOT 4-6 σε σχέση με την ομάδα που ανήκαν (Ελέγχου - Πειραματική) και τη μέτρηση (Τελική - Αρχική).

Πίνακας 5. Αναλυτικός πίνακας συχνοτήτων και ποσοστών για τις επιδόσεις στο MOT 4-6

MOT 4-6 ΣΚΟΡ	Αρχική Μέτρηση				Τελική Μέτρηση			
	Ελέγχου		Πειραματική		Ελέγχου		Πειραματική	
	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%
22.00	1	5.2	1	5.2	1	5.2	-	0.0
24.00	4	21.1	4	21.1	4	21.1	-	0.0
25.00	3	15.8	3	15.8	3	15.8	-	0.0
26.00	4	21.1	3	15.8	4	21.1	-	0.0
27.00	3	15.8	-	0.0	2	10.5	-	0.0
28.00	2	10.5	3	15.8	2	10.5	-	0.0
29.00	2	10.5	2	10.5	3	15.8	2	10.5
30.00	-	0.0	3	15.8	-	0.0	5	26.3
31.00	-	0.0	-	0.0	-	0.0	3	15.8
32.00	-	0.0	-	0.0	-	0.0	6	31.6
33.00	-	0.0	-	0.0	-	0.0	3	15.8
Σύνολο	19	100	19	100	19	100	19	100

Ειδικότερα, παρατηρούμε στον Πίνακα 5 πως οι τιμές των σκορ στην ομάδα ελέγχου, τόσο στην αρχική μέτρηση όσο και στην τελική μέτρηση, κυμαίνονται από 22 έως 29, με μια μικρή μεταβολή στην κατανομή των συχνοτήτων (από 3 άτομα που είχαν επίδοση ίση με 27 στην αρχική μέτρηση, στην τελική γίνονται 2 και από 2 άτομα που είχαν επίδοση ίση με 29 στην αρχική μέτρηση, στην τελική γίνονται 3).

Αντίστοιχα, παρατηρούμε πως οι τιμές των επιδόσεων στην αρχική μέτρηση της πειραματικής ομάδας κυμαίνονται από 22 μέχρι 30 ενώ στην τελική μέτρηση από 29 μέχρι 33. Από την άλλη, στον Πίνακα 6, καμία επίδοση μαθητή δεν εμφανίζεται να είναι κάτω του κανονικού.

Πίνακας 6. Συνοπτικός πίνακας συχνοτήτων και ποσοστών για τις επιδόσεις στο MOT 4-6

MOT 4-6	Αρχικές επιδόσεις κινητικών δεξιοτήτων				Τελικές επιδόσεις κινητικών δεξιοτήτων			
	Ελέγχου		Πειραματική		Ελέγχου		Πειραματική	
	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%
ΑΡΙΣΤΑ (34)								
ΠΟΛΥ ΚΑΛΑ (33 έως 28)	4	21	8	42.1	5	26.3	19	100
ΚΑΝΟΝΙΚΟ (27 έως 15)	15	79	11	57.9	14	73.7	0	0
ΚΑΤΩ ΤΟΥ ΚΑΝΟΝΙΚΟΥ (14 έως 9)								
ΕΜΦΑΝΕΙΣ ΚΙΝΗΤΙΚΕΣ ΔΥΣΚΟΛΙΕΣ (8 έως 0)								
Σύνολο	19	100	19	100	19	100	19	100

Οι αρχικές επιδόσεις της ομάδας ελέγχου είναι 15 στο κανονικό και 4 στο πολύ καλό ενώ στην τελική μέτρηση 14 στο κανονικό και 5 στο πολύ καλό. Αντίστοιχα, οι αρχικές επιδόσεις της πειραματικής ομάδας είναι 11 στο κανονικό και 8 στο πολύ καλό ενώ στην τελική μέτρηση εμφανίζονται 19 στο πολύ καλό.

Αποτελέσματα για την κοινωνική συμπεριφορά

Ο Πίνακας 7, σύμφωνα με προβλεπόμενες κατηγοριοποιήσεις που διαμόρφωσε ο κατασκευαστής (Zimmer, 2007), παρουσιάζει αναλυτικά τα σκορ που σημείωσαν οι μαθητές στο ερωτηματολόγιο της κοινωνικής συμπεριφοράς, σε σχέση με την ομάδα που ανήκαν (Ελέγχου - Πειραματική) και τη μέτρηση (Τελική - Αρχική). Ειδικότερα, παρατηρούμε στον Πίνακα 7 πως οι τιμές των σκορ στην ομάδα ελέγχου, τόσο στην αρχική μέτρηση όσο και στην τελική μέτρηση, κυμαίνονται από 11 έως 37, με μικρές μεταβολές στην κατανομή των ορισμένων συχνοτήτων στις δύο ομάδες. Αντίστοιχα, παρατηρούμε πως οι τιμές των σκορ στην αρχική μέτρηση της πειραματικής ομάδας κυμαίνονται από 11 μέχρι 38 ενώ στην τελική μέτρηση ξεκινάνε από 18 μέχρι 38 και εμφανίζονται και εδώ μεταβολές στην κατανομή των ορισμένων συχνοτήτων στις δύο ομάδες.

Ανάλυση διακύμανσης

Μέσα από την ανάλυση διακύμανσης εξετάζεται η διαφοροποίηση και η μεταβλητότητα μεταξύ των παρατηρήσεων και των μέσων όρων. Εφόσον, η απόκλιση των δύο μετρήσεων είναι αρκετά μεγάλη, τότε η διαφορά τους θεωρείται στατιστικά σημαντική (Howitt & Cramer, 2010· Κατσής κ. συν., 2010). Στην παρούσα έρευνα, εξετάστηκε κατά πόσο διαφέρουν οι αρχικές από τις τελικές μετρήσεις στις δοκιμασίες της κινητικής ανάπτυξης και στο ερωτηματολόγιο της κοινωνικής συμπεριφοράς. Στην κινητική ανάπτυξη (Πίνακας 8) παρατηρούμε ότι μέσα από τον παραγοντικό σχεδιασμό 2Χ2 για δύο ανεξάρτητες μεταβλητές (ομάδες ελέγχου και πειραματική και μετρήσεις αρχική-τελική - 2wayANOVA), στην αρχική μέτρηση του MOT 4-6 με κριτήριο $F=0,008$ και τιμή $p=,930$ δεν υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά μεταξύ της ομάδας ελέγχου και της πειραματικής, ενώ, στην τελική μέτρηση του MOT 4-6 με κριτήριο $F=53,884$ και τιμή $p=,001$ υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά μεταξύ της ομάδας ελέγχου και της πειραματικής. Αυτό φανερώνεται εφόσον εξετάσουμε και τους μέσους όρους των δύο μεταβλητών (Αρχικά MOT: Έλεγχος = 25,79, Πειραματική = 25,84. Τελικά MOT: Έλεγχος = 26,47, Πειραματική=31,16).

Πίνακας 7. Αναλυτικός πίνακας συχνοτήτων και ποσοστών για τα σκορ των παιδιών στο ερωτηματολόγιο της κοινωνικής συμπεριφοράς

Κοινωνική συμπεριφορά ΣΚΟΡ	Αρχική Μέτρηση				Τελική Μέτρηση			
	Ελέγχου		Πειραματική		Ελέγχου		Πειραματική	
	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%
11	1	2.6	2	5.3	-	0.0	-	0.0
12	2	5.3	-	0.0	-	0.0	-	0.0
13	-	0.0	-	0.0	1	2.6	-	0.0
14	-	0.0	-	0.0	2	5.3	-	0.0
15	1	2.6	1	2.6	-	0.0	-	0.0
17	-	0.0	-	0.0	1	2.6	-	0.0
18	1	2.6	1	2.6	-	0.0	1	2.6
19	-	0.0	-	0.0	1	2.6	-	0.0
20	-	0.0	2	5.3	-	0.0	-	0.0
21	1	2.6	1	2.6	-	0.0	-	0.0
22	-	0.0	1	2.6	-	0.0	1	2.6
23	1	2.6	-	0.0	-	0.0	1	2.6
24	-	0.0	-	0.0	1	2.6	1	2.6
25	-	0.0	-	0.0	1	2.6	-	0.0
26	-	0.0	-	0.0	-	0.0	1	2.6
27	-	0.0	1	2.6	-	0.0	1	2.6
28	1	2.6	1	2.6	1	2.6	-	0.0
29	1	2.6	1	2.6	-	0.0	-	0.0
30	1	2.6	1	2.6	2	5.3	-	0.0
31	1	2.6	-	0.0	1	2.6	1	2.6
33	-	0.0	-	0.0	-	0.0	3	7.9
35	1	2.6	2	5.3	-	0.0	1	2.6
36	-	0.0	1	2.6	4	10.5	1	2.6
37	3	7.9	3	7.9	1	2.6	1	2.6
38	2	5.3	-	0.0	1	2.6	-	0.0
39	-	0.0	-	0.0	1	2.6	1	2.6
41	-	0.0	-	0.0	-	0.0	2	5.3
42	-	0.0	1	2.6	1	2.6	1	2.6
43	1	2.6	-	0.0	-	0.0	-	0.0
44	-	0.0	-	0.0	-	0.0	2	5.3
Σύνολο	19	100	19	100	19	100	19	100

Από την άλλη, στην αρχική μέτρηση της κοινωνικής συμπεριφοράς (Πίνακας 9) παρατηρούμε ότι με κριτήριο $F=0,007$ και τιμή $p=,935$ δεν υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά μεταξύ της ομάδας ελέγχου και της πειραματικής παρόλο που, φανερώνεται στην τελική μέτρηση της κοινωνικής συμπεριφοράς, με κριτήριο $F=2,583$ και τιμή $p=,171$, μια σημαντική διαφορά μεταξύ της ομάδας ελέγχου και της πειραματικής, δε μπορεί να θεωρηθεί στατιστικά σημαντική. Αυτό προκύπτει εφόσον εξετάσουμε και τους μέσους όρους των δύο μεταβλητών (Κοινωνικά_Αρχικά: Έλεγχος = 28,11, Πειραματική = 28,37. Κοινωνικά_Τελικό: Έλεγχος = 28,68, Πειραματική = 33,32).

Πίνακας 8. Ανάλυση διακύμανσης για το MOT 4-6 ANOVA

		Sum of Squares	df	Mean Square	F	p
MOT_Αρχικά	Between Groups	0.26	1	0.26	.008	.930
	Within Groups	121.684	36	3.380		
	Total	121.711	37			
MOT_Τελικό	Between Groups	208.447	1	208.447	53.884	.001
	Within Groups	139.263	36	3.868		
	Total	347.711	37			

Πίνακας 9. Ανάλυση διακύμανσης για την κοινωνική συμπεριφορά ANOVA

		Sum of Squares	df	Mean Square	F	p
MOT_Αρχικά	Between Groups	.658	1	.658	.007	.935
	Within Groups	3492.211	36	97.006		
	Total	3492.868	37			
MOT_Τελικό	Between Groups	203.789	1	203.789	2.583	.117
	Within Groups	2840.211	36	78.895		
	Total	3044.000	37			

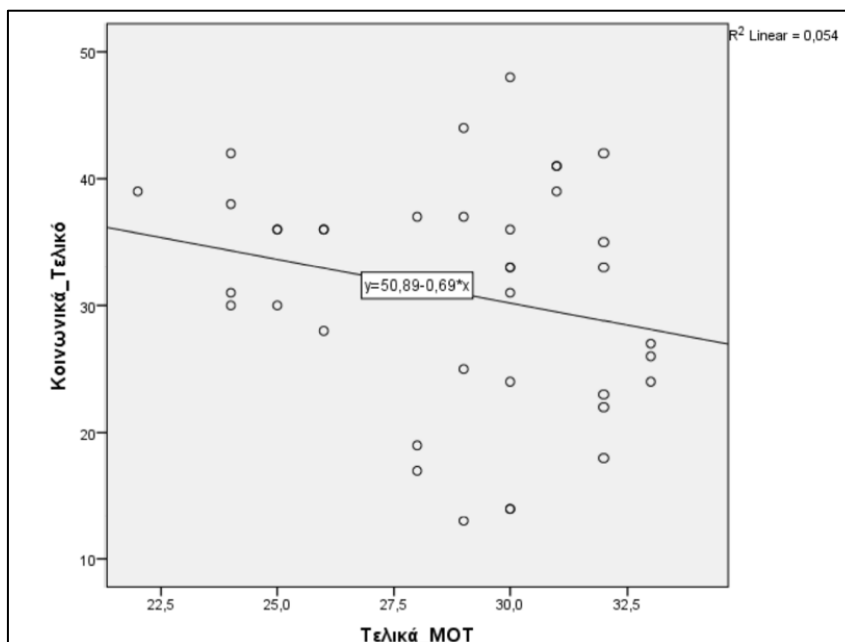
Ανάλυση παλινδρόμησης κινητικής ανάπτυξης και κοινωνικής συμπεριφοράς

Η ανάλυση παλινδρόμησης επιτρέπει, στην παρούσα έρευνα, να εξεταστεί η δυνατότητα πρόβλεψης της κοινωνικής συμπεριφοράς ενός ατόμου αν γνωρίζουμε την κινητική του ανάπτυξη. Ο μη κανονικοποιημένος συντελεστής παλινδρόμησης μεταξύ των τελικών μετρήσεων της κινητικής ανάπτυξης και της κοινωνικής συμπεριφοράς (Πίνακας 10) εμφανίζεται στη στήλη B (-,690). Αυτό σημαίνει ότι, για κάθε αύξηση κατά μία μονάδα στην κινητική ανάπτυξη, η τιμή στον κατακόρυφο άξονα της κοινωνικής συμπεριφοράς, αυξάνεται κατά -0,233. Η στήλη Beta μας δίνει το βαθμό συσχέτισης του Pearson (-,233) μεταξύ των δύο μεταβλητών της κινητικής ανάπτυξης και της κοινωνικής συμπεριφοράς. Το γράφημα διασποράς μεταξύ της κινητικής ανάπτυξης και της κοινωνικής συμπεριφοράς δείχνει μια αρνητική γραμμική σχέση μεταξύ των δύο μεταβλητών. Η εξίσωση είναι $y=50,02-0,69*x$, όπου x είναι οι επιδόσεις στην κινητική ανάπτυξη και y η καλύτερη πρόβλεψη στην επίδοση του παιδιού στην κοινωνική συμπεριφορά (Σχήμα 1).

Πίνακας 10. Ανάλυση παλινδρόμησης της κινητικής ανάπτυξης και κοινωνικής συμπεριφοράς

Model	Unstandardized Coefficients		Unstandardized Coefficients			95,0% Confidence Interval for B	
	B	Std. Error	Beta	t	Sig.	Lower Bound	Upper Bound
1 (Constant)	50.890	13.894		3.663	.001	22.712	79.067
Τελικά_MOT	-.690	.480	-.233	-1.439	.159	-1.663	.282

a. Dependent Variable: Κοινωνικά_Τελικό

Σχήμα 1. Γράφημα διασποράς για την κοινωνική συμπεριφορά και την κοινωνική ανάπτυξη

Συμπεράσματα

Μέσα από την παρούσα εργασία μελετήθηκε η επίδραση που δύναται να έχει ο ΕΠΧ στην κινητική και κοινωνική ανάπτυξη παιδιών προσχολικής ηλικίας. Για το λόγο αυτό, συστήθηκε, δομήθηκε και εφαρμόστηκε, σε μια ομάδα νηπίων, ένα παρεμβατικό πρόγραμμα που χρησιμοποίησε, με παιδαγωγικό τρόπο, στοιχεία από την ελληνική λαϊκή παράδοση, και συγκεκριμένα από το φάσμα του ΕΠΧ. Η αντίδραση και οι επιδόσεις των παιδιών στο πρόγραμμα παρατηρήθηκαν και καταγράφηκαν με σταθμισμένα ερευνητικά εργαλεία ενώ συγκρίθηκαν και παρουσιάστηκαν τα αποτελέσματα του παρεμβατικού προγράμματος.

Πιο συγκεκριμένα, τα ερευνητικά αποτελέσματα για την κινητική ανάπτυξη συμπληρώνουν την άποψη άλλων ερευνητών που συμφωνούν στη θετική επιρροή ειδικών εκπαιδευτικών προγραμμάτων στη βελτίωση κινητικών δεξιοτήτων παιδιών προσχολικής ηλικίας (Τσαπακίδου κ. συν., 2013 · Wang, 2004). Όπως άλλωστε σημειώνουν και ο Linnonen με τους συνεργάτες του (2011), ακόμα και ένα κινητικό πρόγραμμα δύο εβδομάδων αρκεί για τη βελτίωση ορισμένων δεξιοτήτων των μαθητών. Το παρόν παρεμβατικό πρόγραμμα, παρέχοντας μια πληθώρα κινητικών ερεθισμάτων, συνείσφερε στην καλλιέργεια βασικών, αδρών και λεπτών κινητικών δεξιοτήτων, στην αντίληψη του χώρου, του σώματος στην ισορροπία και στη μετακίνηση. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα του MOT 4-6, η πειραματική ομάδα πέτυχε αρκετά υψηλότερα σκορ στις τελικές μετρήσεις από αυτά της ομάδας ελέγχου που φάνηκε να μην έχει σημαντικές μεταβολές με την ολοκλήρωση του προγράμματος. Και τα 11 παιδιά της πειραματικής ομάδας που η επίδοσή τους κυμαινόταν στο «Κανονικό» (σκορ 15 έως 27 στην κλίμακα του MOT 4-6), με την επίδραση του προγράμματος, οι επιδόσεις τους αυξήθηκαν στο «Πολύ καλά» (σκορ 28 έως 33 στην κλίμακα του MOT 4-6). Επομένως, η πρώτη υπόθεση εργασίας, που αφορά τη βελτίωση του βαθμού απόδοσης των κινητικών δεξιοτήτων, φαίνεται να επιβεβαιώνεται καθώς οι διαφορές που ανέδειξαν οι μέσοι όροι, η τυπική απόκλιση, τα αναλυτικά αποτελέσματα καθώς και η ανάλυση διακύμανσης στις αρχικές και τελικές μετρήσεις του MOT 4-6 ανά ομάδα, ελέγχου και πειραματική ομάδα, είναι στατιστικά σημαντικές. Αντίστοιχα αποτελέσματα παρουσιάζουν έρευνες που μέσω ψυχοκινητικών ερευνητικών προγραμμάτων και εργαλείων μελετούν τις κινητικές δεξιότητες των μαθητών (Kambas et al., 2012 · Σπανάκη κ. συν., 2010 · Τσαπακίδου & Στεφανίδου, 2016 · Trouli, 2008)

αλλά και προγράμματα που εστιάζουν αποκλειστικά στον ΕΠΧ και ερευνούν τις δυνατότητες επίδρασης του στην κινητική ανάπτυξη (Argiriadou et al., 2018 · Venetsanou & Kambas, 2004). Αξίζει να αναφερθεί πως καμία από τις παραπάνω έρευνες για τον ΕΠΧ δε φάνηκε να αξιοποιεί το MOT 4-6. Οι Ζάραγκας και Λίτος (2018), σε έρευνα που μελέτησαν την επίδραση ενός παρεμβατικού προγράμματος χορού, παραδοσιακού και σύγχρονου, σε παιδιά προσχολικής ηλικίας μέσω του MOT 4-6, έρχονται σε αντιπαράθεση με τα πορίσματα της συγκεκριμένης έρευνας καθώς δεν παρατήρησαν κάποια στατιστικά σημαντική διαφορά μεταξύ ομάδας ελέγχου και πειραματικής. Πιθανώς, αυτό να οφείλεται στις διαφορές των δύο προγραμμάτων ως προς τη διάρκεια, τους συμμετέχοντες, το χώρο διεξαγωγής καθώς και το ότι χρησιμοποιήθηκε ένα μεγαλύτερο εύρος χορών και δεν περιορίστηκε η μελέτη των Ζάραγκα και Λίτου (2018) μόνο στον ΕΠΧ.

Αναφορικά με την κοινωνική ανάπτυξη, οι Yonanka και Winsler (2006) υπογραμμίζουν πως ο ρόλος των τεχνών, γενικότερα, και ο ρόλος του χορού και της κίνησης, ειδικότερα, απουσιάζουν έντονα από τη μελέτη των κοινωνικών δεξιοτήτων σε παιδιά προσχολικής ηλικίας. Κατά τη βιβλιογραφική ανασκόπηση, εντοπίστηκαν μόνο δυο έρευνες που μελετούν τη σχέση του ΕΠΧ με την ανάπτυξη κοινωνικών δεξιοτήτων σε παιδιά (Marouli et al., 2021 · Masadis et al. 2019). Βέβαια, οι μελέτες αυτές εστιάζουν σε ηλικίες που βρίσκονται στο μεταίχμιο και μεγαλύτερες από την προσχολική εκπαίδευση. Τα αποτελέσματα της παρούσας έρευνας έρχονται σε αντιπαράθεση με τις παραπάνω έρευνες καθώς σε αυτές με την επίδραση παρεμβατικών προγραμμάτων ΕΠΧ παρατηρήθηκαν αξιοσημείωτες αλλαγές σε κοινωνικές δεξιότητες όπως συνεργασία, επαφή με άλλα παιδιά, κυρίαρχη συμπεριφορά, αντιμετώπιση διενέξεων, επίλυση διαφορών και τήρηση κανόνων. Στην παρούσα μελέτη ενώ υπήρξαν διαφοροποιήσεις μεταξύ ομάδας ελέγχου και πειραματικής και φάνηκε πως το παρεμβατικό πρόγραμμα επηρεάζει ως ένα βαθμό θετικά την πειραματική ομάδα, δε μπορεί να θεωρηθεί ότι αυτή επηρεάστηκε σε αξιοσημείωτο βαθμό. Αυτό μπορεί να αποδοθεί στη μικρή διάρκεια του προγράμματος και στο γεγονός ότι η έρευνα διεξήχθη στην ώρα του ολοήμερου νηπιαγωγείου, το μεσημέρι που τα παιδιά ήταν αρκετά κουρασμένα από την υπόλοιπη μέρα. Επομένως, η δεύτερη υπόθεση εργασίας, που αφορά την ενδυνάμωση των κοινωνικών δεξιοτήτων, φαίνεται να απορρίπτεται, αφού η ύπαρξη διαφορών μεταξύ των αρχικών και τελικών μετρήσεων του ερωτηματολογίου των κοινωνικών δεξιοτήτων της Zimmer (2007) ανά ομάδα ελέγχου και πειραματική ομάδα, ως προς τους μέσους όρους, τις τυπικές αποκλίσεις, τα αναλυτικά αποτελέσματα καθώς και στην ανάλυση διακύμανσης, δεν είναι στατιστικά σημαντικές. Αντίθετες στα αποτελέσματα είναι και ερευνητικές προσπάθειες που παρατήρησαν πως παρεμβατικά κοινωνικά προγράμματα, χορού ή μη, έχουν επίδραση στις κοινωνικές δεξιότητες των παιδιών (Biber, 2016 · Kılıç & Aytar, 2017 · Gürbüz & Kiran, 2018).

Τέλος, παρατηρήθηκε ερευνητικό κενό στη συσχέτιση μεταξύ κινητικής ανάπτυξης και κοινωνικής συμπεριφοράς μέσα από ένα παρεμβατικό πρόγραμμα ΕΠΧ. Η μόνη σχετική έρευνα που εντοπίστηκε είναι του Ζάραγκα (2016) που εξετάζει, ωστόσο, τη συσχέτιση μεταξύ κινητικής, κοινωνικής και ανάπτυξη της αυτοεκτίμησης πριν, κατά τη διάρκεια και μετά την εφαρμογή ενός δεκάμηνου παρεμβατικού προγράμματος ψυχοκινητικής αγωγής. Τα αποτελέσματα των δύο ερευνών δε συγκλίνουν καθώς στην παρούσα έρευνα δεν εμφανίστηκε δυνατή θετική γραμμική σχέση μεταξύ του βαθμού απόδοσης της κοινωνικής συμπεριφοράς με την κοινωνική ανάπτυξη σε σχέση με τα αποτελέσματα της έρευνας του Ζάραγκα (2016). Επομένως, η τρίτη υπόθεση εργασίας, που αφορά τη σχέση μεταξύ του βαθμού απόδοσης των κινητικών δεξιοτήτων με τις κοινωνικές δεξιότητες, φαίνεται να απορρίπτεται, καθώς η τιμή που παρουσιάζει το γράφημα διασποράς δηλώνει μία πολύ μικρή αρνητική γραμμική σχέση μεταξύ των δύο μεταβλητών.

Συμπερασματικά, ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα που θα βασιστεί το σχεδιασμό και τη δομή του σε υλικό που προέρχεται από τον ΕΠΧ μπορεί να συμβάλει σημαντικά στη βελτίωση

κινητικών δεξιοτήτων στο νηπιαγωγείο ενώ αναδεικνύεται και η δυνατότητά του να ενισχύσει περαιτέρω τις κοινωνικές δεξιότητες των νηπίων. Αξίζει να αναφερθεί πως κατά την εφαρμογή του συγκεκριμένου προγράμματος δεν παρατηρήθηκε καμία επιθετική συμπεριφορά μεταξύ των νηπίων ενώ η αυτόβουλη και αυθόρμητη επιθυμία των παιδιών για συμμετοχή στο πρόγραμμα αναδεικνύει τη δυνατότητα του ΕΠΧ να αποτελέσει ένα δόκιμο παιδαγωγικό μέσο για την επίτευξη των εκπαιδευτικών στόχων του νηπιαγωγείου.

Αναφορές

- Αγαλιανού, Ο. (2021). *Η μουσικοκινητική αγωγή Orff: Ως αφετηρία και προορισμός*. Fagottobooks.
- Argiriadou, E., Mavrouniotis, F., & Mavrouniotis, A. (2018). Effect of a 12-week Greek traditional dances program on the development of kinesthesia and dynamic balance in school-aged children. *Journal of Education and Culture Studies*, 2(1), 46-64.
- Βενετοάνου, Φ., & Λεβέντης, Χ. (2010). *Ο ελληνικός παραδοσιακός χορός για παιδιά προσχολικής ηλικίας*. Αθλότοπο.
- Biber, K. (2016). The effects of folk-dance training on 5-6 years children's physical and social development. *Journal of Education and Training Studies*, 4(11), 213-226. <https://doi.org/10.11114/jets.v4i11.1820>
- Γκαρτζονίκα - Κώτσικα, Ε. (2016). *Ο παραδοσιακός χορός στην εκπαίδευση: ιστορική αναδρομή και σύγχρονες διδακτικές προσεγγίσεις*. Πεδίο.
- Cowan, J. (1991). *Dance and the body politic in Northern Greece*. Princeton University Press.
- Δανιά, Α., Κουτσούμπα, Μ., & Τυροβολά, Β. (2017). Προς μια παιδαγωγική του χορού στην εκπαίδευση μαθητών σχολικής ηλικίας. *Choros International Dance Journal*, 6(1), 85-99.
- Ζαχοπούλου, Ε. & Κούλη, Ο. (2017). *Η φυσική αγωγή στην αρχή του 21ου αιώνα: σκοποί, στόχοι, επιδιώξεις στην προσχολική ηλικία* (τόμος Β). Αφοι Κυριακίδη.
- Ζάραγκας, Χ. (2013). Κινητική απόδοση νηπίων και η σχέση τους με τους δείκτες κινητικής ανάπτυξης. *Επιστημονική Ελετηρίδα Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών Πανεπιστημίου Ιωαννίνων*, 6(1), 160-201.
- Ζάραγκας, Χ. (2016). Η επίδραση ενός παρεμβατικού προγράμματος ψυχοκινητικής αγωγής στην κοινωνική συμπεριφορά, αυτοεκτίμηση και κινητική ανάπτυξη νηπίων. *Έρευνα στην Εκπαίδευση*, 5(1), 104-128.
- Ζάραγκας, Χ., & Λίτος, Ι. (2018). Ο χορός στο νηπιαγωγείο και η συμβολή του στην ψυχοκινητική ανάπτυξη και στη μεταγνωστική ικανότητα νοεράς απεικόνισης. Στο Μ. Γαλάνη (Επιμ.), *2ο επιστημονικό συνέδριο παραστατικές τέχνες στην εκπαίδευση: Συλλογικότητα, σκέψη και εμπειρία* (σ. 12-21). Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης Πανεπιστημίου Πατρών.
- Zimmer, R. (2007). *Εγχειρίδιο ψυχοκινητικής: Θεωρία και πράξη της ψυχοκινητικής παρέμβασης*. Αθλότοπο.
- Gallahue, L. D. (2002). *Αναπτυξιακή φυσική αγωγή για τα σημερινά παιδιά*. University Studio Press.
- Gürbüz, E., & Kiran, B. (2018). Research of social skills of children who attend to kindergarten according to the attitudes of their mothers. *Journal of Education and Training Studies*, 6(3), 95-100.
- Haselbach, B. (2018). Αναστοχασμοί γύρω από τις παιδαγωγικές όψεις του χορού στο Orff-Schulwerk (1984-2010). Στο Β. Haselbach & Κ. Σαρροπούλου (Επιμ.), *Κείμενα θεωρίας και πράξης του Orff-Schulwerk* (σσ. 125-140). Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας.
- Howitt, D., & Cramer, D. (2010). *Στατιστική με το SPSS 16: Με εφαρμογές στην ψυχολογία και τις κοινωνικές επιστήμες*. Κλειδάριθμος.
- Ι.Ε.Π. (2014). *Πρόγραμμα σπουδών νηπιαγωγείου*. Αθήνα.
- Ισαρη, Φ., & Πουρκός, Μ. (2015). *Ποιοτική μεθοδολογία έρευνας*. Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών.
- Kambas, A., Venetsanou, F., Giannakidou, D., Fatouros, I. G., Avloniti, A., Chatzinikolaou, A., Draganidis, D., & Zimmer, R. (2012). The motor-proficiency-test for children between 4 and 6 years of age (MOT 4-6): An investigation of its suitability in Greece. *Research in Developmental Disabilities*, 33(1), 1626-1632.
- Καρφής, Β. & Ζιάκα, Μ. (2009). *Ο ελληνικός παραδοσιακός χορός στην εκπαίδευση: Προτάσεις διδασκαλίας*. Διάπλους.
- Κατσής, Α., Σιδερίδης, Γ., & Εμβαλωτής, Α. (2010). *Στατιστικές μέθοδοι στις κοινωνικές επιστήμες*. Τόπος.
- Κιλς, Κ., & Aytar, F. (2017). The effect of social skills training on social skills in early childhood, the relationship between social skills and temperament. *Education and Science*, 42(191), 185-204.
- Λίτος, Ι. (2022). Ο ελληνικός παραδοσιακός χορός στην προσχολική εκπαίδευση: παιγνιώδεις προτάσεις εφαρμογής για τη διδακτική πρακτική του νηπιαγωγείου. *Διεθνές Επιστημονικό Εκπαιδευτικό Περιοδικό «εκπ@ιδευτικός κύκλος»*, 10(3), 84-99.
- Λίτος, Ι., & Ζάραγκας, Χ. (2020). Σχεδιασμός εκπαιδευτικών προγραμμάτων ελληνικών παραδοσιακών χορών για παιδιά προσχολικής και πρωτοσχολικής ηλικίας. Στο Χ. Ζάραγκας & Ι. Λίτος (Επιμ.), *Αθλητισμός: Παιδαγωγικές, καλλιτεχνικές και κοινωνιολογικές διαστάσεις* (σσ. 215-248). Πεδίο.
- Livonen, S., Saakslahti, A., & Nissisen, K. (2011). The development of fundamental motor skills of four to five-year-old preschool children and the effects of a preschool physical education curriculum. *Early Child Development and Care*, 181(3) 335-343.

- Λουτζάκη, Ρ. (2004). Εισαγωγή. Στο Ε. Αυδίκος, Ρ. Λουτζάκη, & Χ. Παπακώστας (Επιμ.), *Χορευτικά ετερόκλητα* (σσ. 13-38). Ελληνικά Γράμματα.
- Λυκεοάς, Γ., Κουτσούμπα, Μ., Γκίτσος, Ι., & Τυροβολά, Β. (2013). Η αποτελεσματικότητα ενός προγράμματος θεατρικού παιχνιδιού στη διαδικασία μάθησης του ελληνικού παραδοσιακού χορού σε μαθήτριες δημοτικού σχολείου. *Γυναίκα και Άθληση*, 9(1), 47-56.
- Λυκεοάς, Γ., Κωνσταντινίδου, Μ., & Παπαδοπούλου, Σ. (2004). Δημιουργικό μάθημα παραδοσιακού χορού στις πρώτες τάξεις του δημοτικού σχολείου. *Μουσικοπαιδαγωγικά*, 1(1), 84-96.
- Marouli, E. A., Venetsanou F., Kambas A., & Koutsouba M. (2021). The effect of a Greek traditional dance programme on the social skills of children with autism spectrum disorder. *European Psychomotricity Journal*, 13(1), 35-44.
- Masadis, G., Filippou, F., Derri, V., Mavridis, G., & Rokka, S. (2019). Traditional dances as a means of teaching social skills to elementary school students. *International Journal of Instruction*, 12(1), 511-520. <https://doi.org/10.29333/iji.2019.12133a>
- Ματσαγούρας, Η. (2012). *Η διαθεματικότητα στη σχολική γνώση: Εννοιοκεντρική αναπλαισίωση και σχέδια εργασίας*. Γρηγόρη.
- Νόβα-Καλτσούνη, Χρ. (2010). *Κοινωνιολογία της εκπαίδευσης*. Gutenberg.
- Ουζούνη, Χ., & Νακάκης, Κ. (2011). Η αξιοπιστία και η εγκυρότητα των εργαλείων μέτρησης σε ποσοτικές μελέτες. *Νοσηλευτική*, 50(2), 231-239.
- Παπαθανασίου, Μ., Καραδημητρίου, Κ., & Φαλέκα, Ε. (2020). Δραστηριότητες αθλητισμού και τέχνης από παιδιά σχολικής ηλικίας στο πλαίσιο της μη τυπικής εκπαίδευσης στην πόλη της Αλεξανδρούπολης. Στο Χ. Ζάραγκας & Ι. Λίτος (Επιμ.), *Αθλητισμός: Παιδαγωγικές, καλλιτεχνικές και κοινωνιολογικές διαστάσεις* (σσ. 287-302). Πεδίο.
- Παπακώστας, Χ. (2013). Φολκλωρισμός και λαϊκός πολιτισμός. *Λαογραφία*, 42(1), 719-730.
- Παυλίδου, Ε., & Στύλου, Σ. (2006). Παραδοσιακός χορός στην προσχολική ηλικία: μέθοδοι προσέγγισης των νηπίων. Στο *Πρακτικά 1ου Διεθνούς Εκπαιδευτικού Συνεδρίου: Λαϊκός Πολιτισμός και Εκπαίδευση 29 Οκτωβρίου-01 Νοεμβρίου 2006* (χ.σ.). Κέντρο Έρευνας της Ελληνικής Λαογραφίας Ακαδημίας Αθηνών.
- Πραντζίδης, Ι. (2004). Η διδασκαλία του ελληνικού παραδοσιακού χορού. Στο Ε. Αυδίκος, Ρ. Λουτζάκη, & Χ. Παπακώστας (Επιμ.), *Χορευτικά ετερόκλητα* (σ. 241-250). Ελληνικά Γράμματα.
- Ramachandran, V. S. (2012). *Encyclopedia of human behavior*. Academic Press.
- Σακελλαρίου, Μ. (2020). Ο ρόλος του εκπαιδευτικού στη μετασχηματιστική εκπαίδευση στο πλαίσιο της προσέγγισης "Learning by Design": Αξιοποιώντας την πολυτροπικότητα στην τέχνη των παραδοσιακών χορών. Στο Χ. Ζάραγκας & Ι. Λίτος (Επιμ.), *Αθλητισμός: Παιδαγωγικές, καλλιτεχνικές και κοινωνιολογικές διαστάσεις* (σσ. 197-212). Πεδίο.
- Savrami, K. (2012). Dance in education: The Greek reality. *Research in Dance Education*, 13(1), 99-106.
- Σπανάκη, Ε., Σκορδίλης, Ε., & Βενετσάνου, Φ. (2010). Η επίδραση ενός προγράμματος ψυχοκινητικής αγωγής στην κινητική απόδοση παιδιών πρώτης σχολικής ηλικίας. *Αναζητήσεις στη Φυσική Αγωγή & τον Αθλητισμό*, 8(2), 132 - 141.
- Venetsanou, F., & Kambas, A. (2004). How can a traditional Greek dances programme affect the motor proficiency of pre-school children? *Research in Dance Education*, 5(2), 127-138.
- Taherdoost, H. (2016). Sampling methods in research methodology; How to choose a sampling technique for research. *International Journal of Academic Research in Management*, 5(2), 18-27.
- Τζετζής, Γ., & Λόλα, Α. (2015). *Κινητική μάθηση και ανάπτυξη*. Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών.
- Trouli, K. (2008). Psychomotor education in preschool years: An experimental research. *European Psychomotricity Journal*, 1(1), 23-27.
- Τσαπακίδου, Α., Τσομπανάκη, Ε., & Λυκεοάς, Γ. (2013). Η επίδραση ενός προγράμματος Φυσικής Αγωγής στην απόδοση δεξιοτήτων μετακίνησης παιδιών προσχολικής ηλικίας. *Φυσική Αγωγή, Αθλητισμός και Υγεία*, 28(1), 93-107.
- Τσαπακίδου, Α., & Στεφανίδου, Σ. (2016). Η ανάπτυξη κινητικών δεξιοτήτων παιδιών παιδικού σταθμού ηλικίας 3,5-5. Στο Ρ. Μαρτίδου (Επιμ.), *Σύγχρονες διδακτικές προσεγγίσεις στην προσχολική και πρωτοσχολική εκπαίδευση* (σσ. 86-96). Δίσιγμα.
- Υπ. Απόφαση 21072β/Γ2 Διαθεματικό ενιαίο πλαίσιο προγραμμάτων σπουδών για το νηπιαγωγείο (ΦΕΚ 303/13/03/2003).
- Φούντζουλας, Γ., Κουτσούμπα, Μ., Νικολάκη, Ε., & Τυροβολά, Β. (2021). Η μορφολογική μέθοδος διδασκαλίας του ελληνικού παραδοσιακού χορού και η ανάπτυξη των δεξιοτήτων της κριτικής σκέψης. *Culture: Journal of Culture in Tourism, Art and Education*, 1(1), 119-130.
- Wang, J. (2004). A study on gross motor skills of preschool children. *Journal of Research in Childhood Education*, 19(1), 32-43.
- Χατζηχρήστου, Χ. (2011). *Κοινωνική αγωγή και συναισθηματική αγωγή στο σχολείο: πρόγραμμα για την προαγωγή της ψυχικής υγείας και της μάθησης στη σχολική κοινότητα*. Gutenberg.
- Yovanka, L., & Winsler, A. (2006). The effects of a creative dance and movement program on the social competence of head start preschoolers. *Social Development*, 15(3), 501-519.

- Zaragas, X., Baratsou, D., & Zolota, P. (2018). Traditional dance as a teaching, methodological and intercultural approach to physical education to promote and promote respect for human rights. In A. Giotsa (Ed.), *Human rights in a changing world: Research and applied approaches* (pp. 263-274). NOVA Science Publishers.
- Zimmer, R., & Volkamer M. (1987). *Motoriktest für vier- bis sechsjährige Kinder: Mot 4-6; Manual / MOT 4-6. 2.* (überarbeitete und erweiterte Auflage). Beltz-Test.

Αναφορά στο άρθρο ως: Λίτος, Ι., Ζάραγκας, Χ., Ράπτης, Θ., Βενετσάνου, Φ. (2023). Η συμβολή του ελληνικού παραδοσιακού χορού στην κινητική και κοινωνική ανάπτυξη παιδιών προσχολικής ηλικίας, 2(1), 39-55.

<https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/thea>